

**KICHIK BIZNES SUBYEKTLARIDA TA'MINOT
ZANJIRLARINI BOSHQARISH SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING
IQTISODIY MEXANIZMLARI**

Mardonova O'g'iloy Ilhom qizi

Oriental universiteti, Samarqand kampusi stajyor-o'qituvchisi

e-mail: ugilojmardonova127@gmail.com

Annotatsiya. Tezisda kichik biznes subyektlarining xarid, zaxira, ombor, transport va yetkazib berish jarayonlarini o'zaro muvofiqlashtirish masalalari yoritiladi. Umumiy xarajatlarni hisoblash, hamkorlarni baholash, aylanma mablag'lardan foydalanish va natijaga bog'langan rag'batlantirish bo'yicha takliflar ishlab chiqiladi. Mexanizmlarning iqtisodiy mazmuni shartli hisoblash misoli orqali tushuntiriladi.

Kalit so'zlar: kichik biznes, ta'minot zanjiri, umumiy xarajat, zaxira, yetkazib beruvchi, aylanma mablag', iqtisodiy samaradorlik.

KIRISH. Kichik korxonada mahsulotni arzon xarid qilish har doim ham foydaning oshishini anglatmaydi. Yetkazib berish kechiksa, ortiqcha mahsulot omborda qolsa yoki transport bir necha bor yarim bo'sh qatnasa, xariddagi tejam boshqa xarajatlarni hisobiga yo'qoladi. Shu sababli ta'minot zanjirini boshqarish xarid narxi bilan cheklanmaydi: mahsulot uchun pul to'langan vaqtdan mijozdan tushum olinguniga qadar bo'lgan jarayon birgalikda ko'rib chiqilishi kerak.

S. Chopra ta'minot zanjiri boshqaruvini strategiya, rejalashtirish va operatsion qarorlarning uzviy bog'liqligida tushuntiradi [1]. Kichik biznes uchun bundan kelib chiqadigan amaliy xulosa shuki, xarid, ombor va sotuv bo'yicha qarorlar bir xil talab ma'lumotiga tayanishi lozim. Masalan, sotilishi sekinlashgan tovarni katta chegirma sababli yana xarid qilish xaridor talabini emas, ombor qoldig'ini ko'paytiradi.

ASOSIY QISM. Iqtisodiy mexanizm korxonadagi manfaatlar va resurslar harakatini tartibga soluvchi hisoblash, moliyalashtirish, shartnoma va rag'batlantirish vositalarini qamrab oladi. Uning ishlashi uchun avvalo xarajatlar buyurtma yoki mahsulot guruhi bo'yicha ajratilishi zarur. Aks holda, umumiy foyda mavjud bo'lsa ham, ayrim buyurtmalar korxonaga zarar keltirayotganini aniqlash qiyinlashadi.

Birinchii mexanizm — umumiy xarajat asosida xarid qilishdir. Bunda mahsulot narxiga tashish, qabul qilish, saqlash, nuqson va kechikish oqibatidagi bevosita yo'qotishlar qo'shiladi. Bir xarajatning ikki marta hisobga olinmasligi muhim. Ta'minotchining narxi past bo'lsa-yu, buyurtmalari tez-tez kechiksa, qimmatroq, lekin ishonchli hamkor bilan ishlash ayrim hollarda iqtisodiy jihatdan foydaliroq bo'lishi mumkin. Bu qaror har bir mahsulotning sotuv tezligi va ta'minot muddati bilan tekshiriladi.

Ikkinchi mexanizm zaxiraga bog'langan mablag'ni boshqarishdan iborat. Tovarlarni sotuv qiymati va talab barqarorligi bo'yicha guruhlash tavsiya etiladi. Tez sotiladigan mahsulot uchun buyurtma nuqtasi muntazam nazorat qilinadi; sekin sotiladigan mahsulot bo'yicha esa xarid hajmi qisqartiriladi. Qayta buyurtma nuqtasini o'rtacha kunlik talabning yetkazib berish muddatiga ko'paytmasi va xavfsizlik zaxirasi yig'indisi sifatida belgilash mumkin. Talab mavsumiy bo'lsa, o'rtacha qiymatni butun yil uchun bir xil qo'llash xato qarorga olib keladi.

Masalan, kunlik sotuv 20 dona, yetkazib berish muddati 5 kun va xavfsizlik zaxirasi 30 dona bo'lsa, qayta buyurtma nuqtasi 130 donani tashkil etadi. Bu shartli misolda ombor qoldig'i 130 donaga tushganda yangi buyurtma beriladi. Xavfsizlik zaxirasi esa taxminan emas, oldingi kechikishlar va talab tebranishlari asosida aniqlanishi kerak. Zaxirani haddan tashqari qisqartirish xizmat sifati va sotuvga zarar yetkazishi mumkin.

Uchinchi mexanizm hamkorlar bilan hisob-kitob muddatlarini muvofiqlashtirishdir. Yetkazib beruvchiga to'lov muddati, mahsulotning omborda turish davri va mijozdan pul tushish vaqti birgalikda tahlil qilinadi. Aylanma mablag' yetishmovchiligi paydo bo'lsa, kechiktirilgan to'lov yoki bosqichma-

bosqich xarid qilish shartlari kelishiladi. Bunday shartlarning narxga ta'siri va qo'shimcha to'lovlari ham hisobga olinishi lozim

To'rtinchi mexanizm transport va ombor resurslaridan birgalikda foydalanishdir. Bir hududdagi kichik korxonalar bir yo'nalishdagi yuklarni birlashtirishi yoki umumiy ombor xizmatidan foydalanishi mumkin. Bunda transport to'lovi vazn, hajm yoki band qilingan joy asosida taqsimlanadi. Mahsulotlar mosligi, saqlash harorati, javobgarlik va yetkazish jadvali oldindan kelishilmasa, umumiy xizmat kutilgan tejamni bermaydi. Buyurtmalarni birlashtirish muddati mijozga va'da qilingan yetkazish vaqtiga mos bo'lishi zarur.

Beshinchi mexanizm ta'minotchilar va xodimlarni yakuniy natija asosida baholashdir. Hamkor faoliyatini faqat narx bilan baholash o'rniga o'z vaqtida yetkazilgan buyurtmalar ulushi, nuqson darajasi, shartnoma shartlariga rioya va murojaatga javob tezligi hisobga olinadi. Xodim mukofoti ham xarid narxidagi tejam bilangina belgilanmasligi kerak. Chunki arzon xarid hisobiga ombor qoldig'ini oshirish yoki sifatsiz tovarni qabul qilish korxonaning umumiy natijasini yomonlashtiradi.

Kompleks baholash uchun xaridning to'liq tannarxi, zaxira aylanish muddati, bir buyurtmaga transport xarajati, to'liq va o'z vaqtida bajarilgan buyurtmalar ulushi hamda hamkorlarning intizomi birgalikda kuzatiladi. Har bir ko'rsatkichga mas'ul xodim va ma'lumot manbasi biriktiriladi. OECD kichik biznesning ta'minot tarmoqlariga integratsiyasini moliyaviy imkoniyatlar, hamkorlik va barqarorlik bilan bog'liq holda ko'rib chiqadi [2]. Taklif etilayotgan yondashuvda ham tejam ta'minot ishonchliligi bilan birga baholanadi.

Hisoblash tartibini shartli savdo korxonasi misolida ko'rsatish mumkin. Oylik taqqoslanadigan xarajatlar 40 mln so'm bo'lib, shundan tashish 18 mln, saqlash 12 mln, buyurtmalarni rasmiylashtirish 4 mln va bevosita yo'qotishlar 6 mln so'mni tashkil etsin. Yo'nalishlarni birlashtirish va qoldiqni nazorat qilishdan keyin ushbu xarajatlar 34 mln so'mga tushishi faraz qilinadi. Qo'shimcha hisob yuritish hamda xizmat xarajati oyiga 2 mln so'm bo'lsa, sof oylik tejam $40 - 34 - 2 = 4$ mln so'm bo'ladi.

Bir martalik joriy etish xarajati 12 mln so'm deb olinsa, oddiy qoplanish muddati $12 \div 4 = 3$ oyga teng. Bu prognoz yoki kuzatilgan natija emas, hisoblash usulini tushuntiruvchi misoldir. Soliq, moliyalashtirish qiymati va mavsumiy o'zgarishlar hisobga olinmagan. Real baholashda sotuv hajmi hamda xizmat sifati o'zgarmaganini tekshirish zarur; kamaygan xarajatning o'zi samaradorlik oshganini isbotlamaydi. OECD kichik korxonalarda raqamlashtirishga moliyaviy cheklovlar va malaka yetishmovchiligi to'sqinlik qilishini qayd etadi [3]. Shu bois tizim tanlashda abonent to'lovi, o'qitish, ma'lumotlarni ko'chirish va xizmat ko'rsatish xarajatlari ham baholanadi.

XULOSA. Kichik biznesda ta'minot zanjirini boshqarish samaradorligi alohida xarajatni kamaytirishdan ko'ra jarayonlar o'rtasidagi iqtisodiy bog'liqlikni hisobga olishga tayanadi. Xaridning to'liq tannarxini aniqlash, zaxiraga band mablag'ni nazorat qilish, to'lov muddatlarini kelishish va transport quvvatini birgalikda ishlatish o'zaro uyg'unlashtirilganda amaliy natija beradi.

Taklif etilgan mexanizmlarni baholashda sof tejam, buyurtmalarni bajarish sifati va aylanma mablag' aylanishi birgalikda kuzatilishi lozim. Korxona uchun eng maqbul yechim uning mahsuloti, talab xususiyati va hamkorlari imkoniyatiga qarab tanlanadi. Keyingi empirik tadqiqotda ushbu yondashuvni real korxonalarning xarid hujjatlari, ombor hisoboti va yetkazish ma'lumotlari asosida sinash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Chopra S. Supply Chain Management: Strategy, Planning, and Operation. 7th ed. Pearson, 2019.
2. OECD. OECD SME and Entrepreneurship Outlook 2023. Paris: OECD Publishing, 2023. "SMEs in more resilient, sustainable and circular supply chains" bo'limi. <https://doi.org/10.1787/342b8564-en>
3. OECD. The Digital Transformation of SMEs. Paris: OECD Publishing, 2021. <https://doi.org/10.1787/bdb9256a-en>